

УДК: 323.272 (477.64) «1917-1921» (045)

DOI: 10.26661/swfh-2018-51-002

Типологія державних утворень на українських землях періоду Української національної революції 1917-1921 рр. Ч. 2.¹

А. Ю. Твердовський

*Запорізький національний університет,
ukrnazional@ukr.net*

Ключові слова:

Українська революція 1917 – 1921 рр., типологія державних утворень, методологія рівнево-компонентного аналізу, «геополітична революція».

У статті впроваджується до наукового обігу й апробується авторська концепція типології державних утворень на українських землях, крізь призму якої пропонується погляд на революційний період 1917 – 1921 рр. Проводиться компаративістика й аналіз зумовленості еволюції та змін основних політичних проектів і типів державних утворень тогочасної доби, встановлюється їхня діалектична взаємозалежність. Визначаються домінантні чинники на локальному та глобальному (геополітичному) рівнях, які призвели до «поразки» одних сценаріїв та «перемоги» інших.

The typology of state formations on the Ukrainian lands of the period of the Ukrainian national revolution of 1917 – 1921. Part 2.

Tverdovskiy A.Y.

Zaporizhzhia National University

Key words:

Ukrainian Revolution of 1917 - 1921, typology of state formations, methodology of level-componential analysis, "geopolitical revolution".

The article introduces to scientific circulation and approves the author's concept of the typology of state formations in Ukrainian lands, through the prism of which the view on the revolutionary period of 1917-1921 is suggested. Comparative studies and analysis of the conditionality of evolution and changes of the main political projects and models of organization of statehood / society of that time are carried out, their dialectical interdependence is established. The dominant factors at the local and global (geopolitical) levels, which led to the «defeat» of some scenarios and the «victory» of others are determined.

As the elements of the analysis, come the projects of statehood and types of state formations and their concrete historical manifestations, each of which were implemented in varying degrees during the period of the Ukrainian National Revolution of 1917 – 1921. In the theoretical section, the following formats of statehood / governance and organization of society are singled out: Ukrainian types are – the republican-democratic, traditionalist-conservative, dictatorial-authoritarian, emigrational, peasant-communal, anarchist, communist types; Crimean Tatar are – the republican-democratic and the dictatorial-authoritarian types; Russian types are – the liberal-democratic, ochlocratic, dictatorial-authoritarian, communist-Bolshevik and restoration-monarchist types; European types are - the scenarios of the countries of the Central Axis, the states of the Entente, the Polish state, Czechoslovakia and Romania. In return, in practical terms, all types of state entities of the revolutionary period are differentiated into: Ukrainian states of the national type and scale, «states in emigration» («governments in exile»), local peasant republics, anarchic formations, Crimean Tatar statehood of the national type, puppet quasi-state entities with a dominant role of the external factor and foreign state formations.

Охарактеризувавши тенденції та проблеми стану історіографічної ситуації нашої теми й окресливши методологію дослідження у попередній частині статті, перейдемо безпосередньо до розгляду

проектів державності та типів державних утворень на українських землях у революційну добу 1917 – 1921 рр.

¹ Продовження: початок див. у 50 випуску збірника.

I. Українські проекти української державності

1. Республікансько-демократичний формат/тип

Українська Народна Республіка періоду Центральної Ради. Перша світова війна (Велика війна) та Лютнева революція 1917 р. ще більше загострили і без того цілу низку очевидних національних і соціальних проблем у Російській імперії. Вони каталізували відцентрові процеси і сприяли посиленню національних рухів у різних частинах імперської периферії.

У підросійській Україні в Києві майже одночасно з розгортанням петроградських перепетій на початку березня 1917 р. викинає Центральна Рада (ЦР), якій судилося стати першим очільником визвольних змагань і державотворення українського народу. Центральна Рада утворилася як цілком необхідний за тих умов компроміс об'єднання молодшого і старшого поколінь українського руху для збереження його єдності та подальшої консолідації національних сил, які стихійно вийшли на політичну арену під впливом революції [1, с.36].

Сучасні дослідники найчастіше означають ЦР як самоврядну організацію, представницьку, делегаційну інституцію, український передпарламент, крайовий парламент, законодавчий орган [2, с.34; 3; 4, с.8]. І всі ці визначення, кожне по-своєму, відбивають сутність та природу Української Центральної Ради. Це є закономірним, з огляду на трансформацію ЦР як інституції: вона пройшла шлях від організації українського громадського самоврядування у м. Києві та Київській губернії до загальноукраїнського самоврядного органу та законодавчого органу УНР [5, с.8].

Одну з провідних ролей у цьому процесі, особливо на початкових етапах, відігравала легітимізація Центральної Ради. Першопочатково легітимного статусу ЦР надали різні з'їзди: Всеукраїнський національний конгрес (6-8 квітня 1917 р.), Перший Всеукраїнський військовий з'їзд (5-8 травня 1917 р.), Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня – 2 червня 1917 р.). Центральна Рада поступово перетворювалася на джерело нової морально-правової революційної влади. Це була прикметна риса революційного часу, коли легітимність забезпечувалася не формальним законом, а моральним авторитетом, коли головним політичним суб'єктом ставала саме народна стихія, керована не політичними принципами чи програмами, а настроєм, вибухом емоцій та колективним виявленням волі. Тільки протягом весни-осені 1917 р. в Україні пройшли сотні різних з'їздів: національних, військових, селянських, професійних, партійних, радянських [6, с.13-14].

Іншою сутнісною закономірністю революційної доби є те, що майже завжди вимоги народної стихії випереджають дії інституцій і органів влади чи претендентів на неї. Під їхнім впливом кроки «верхів» мають радикалізуватися – інакше вони ризикують бути «зметеними». Однак тим самим влада набуває ширших і більших повноважень, а відтак і більшої легітимності. Так саме під тиском резолюції Першого Всеукраїнського військового з'їзду: «... вимагати від Тимчасового уряду та Ради солдатських і робітничих депутатів негайного оголошення особливим актом національно-територіальної автономії України», – ЦР відрядила до Петрограда повноважну делегацію на чолі з В. Винниченком, яка мала добитися від центрального уряду позитивного ставлення до автономії України. А на хвилі вимог автономії, критики Центральної Ради за її нерішучість та осуду російської урядової політики на Першому Всеукраїнському селянському з'їзді, ЦР 10 червня 1917 р. звернулася до українського народу з I Універсалом, який проголошував національно-територіальну автономію України та право скликання Українських Установчих зборів для встановлення майбутніх засад державного життя [6, с.13-14].

Власне, офіційні перемовини із загальноросійським урядом становили другий вектор легалізації Української Центральної Ради і сприяли її юридичному визнанню, але на відміну від легітимізації через внутрішній електорат (з'їзди), вони зменшували повноваження український органів влади і обмежували суверенітет України як юридично, так і територіально (II Універсал), що в свою чергу призводило до занепаду публічного авторитету ЦР серед народних мас. Відповідно, різні шляхи легітимізації могли мати взаємно суперечливий характер.

Третій спосіб й умова узаконення функціонування – це безпосередня законотворча і політична діяльність Центральної Ради, формування нею системи публічної/державної влади (вищого та місцевого апарату). За III Універсалом (проголошення УНР в рамках федерації з Росією) Центральна Рада брала на себе всю повноту законодавчої влади: «до Установчих зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони і правити належить нам, Українській Центральній Раді...» [7, с.8].

На тлі цього треба сказати, що протягом майже всього періоду свого існування ЦР надто переоцінювала значення Установчих зборів (які у результаті так і не вдалося скликати через більшовицьку інтервенцію, а згодом німецький чинник і гетьманський переворот), перекладаючи на них вирішення

вагомих питань (зокрема, через брак легітимності). Але основна причина такої тенденції – вплив загальноросійської моделі державно-демократичного будівництва. Тимчасовий уряд аналогічно відкладав реалізацію життєво важливих кроків до Всеросійських Установчих зборів. Зрештою, це призвело до фатальних наслідків для обох демократичних проектів.

Вищим органом виконавчої влади став Генеральний Секретаріат, створений 15 червня 1917 р. Згодом він перетвориться на справжній уряд та у січні 1918 р. буде реорганізований у Раду Народних Міністрів з окремими міністерствами, які структуруватимуться до класичного вигляду за російським зразком.

Паралельно з вищими органами влади ЦР намагалася вибудувати й свою адміністративну вертикаль. 3 листопада 1917 р. уряд Центральної Ради ультимативно підпорядкував собі існуючі в Україні державні та адміністративні служби і фактично оголосив себе єдиною і вищою виконавчою владою колишньої підросійської України. Тобто, фактично колишні держслужбовці Тимчасового уряду на території України автоматично оголошувалися службовцями, підпорядкованими Генеральному Секретаріату.

Доволі схожа ситуація спостерігається також з рецепцією російського права. 25 листопада 1917 р. УЦР ухвалила Закон «Про виключне право Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР», в якому зазначалася, що до часу, поки не буде сформовано Федеративної Російської Республіки і створено її Конституцію, виключне право видавати закони для УНР належатиме Центральній Раді. Ним же визначалося, що всі закони і постанови, які мали силу на території України до більшовицького перевороту (юридичні акти російського центрального уряду), оскільки вони не змінені й не скасовані універсалами, законами та постановами ЦР, матимуть чинність й надалі як закони і постанови УНР [3].

Такий стан речей є природним, зважаючи на три аспекти. По-перше, за умови відмови від російського законодавства в УНР просто утворився б правовий вакуум. Зрештою, в ЗУНР і Чехословаччині, наприклад, теж продовжували діяти деякі нормативно-правові акти Австро-Угорщини [8, с.7; 9, с.204-205]. Таким чином, для новоутворених держав запозичення імперського законодавства та його адаптація були цілком нормальною практикою: їхніми урядами, на відміну від більшовиків, які пішли радикальним, революційним шляхом безладу, хаотично скасовуючи попередні закони, було обрано переважно еволюційну модель роз-

витку. По-друге, на той час діючі ЦР ще продовжували вважати автономістсько-федеративну форму устрою найбільш оптимальною, тобто, українське та загальноросійське законодавство зовсім не становили взаємовиключних категорій. Тому російська правова та інституційна традиція ставала найбільш підходящим взірцем для творення українського законодавства й органів влади. По-третє, Центральна Рада не була єдною владною інституцією ані в Києві, ані в Україні. Тоді існував так званий «множинний інституціоналізм». Тільки у перші півроку революції у Києві фактично було як мінімум «тривладдя» [10, с.225]. Окрім УЦР, на роль політичних центрів претендували місцеві органи Тимчасового уряду, підтримувані штабом Київського військового округу, та Ради (над якими на той час більшовики ще не мали остаточного контролю в Україні). І Центральна Рада зовсім не прагнула ліквідації цих інституцій, вона радше бажала політичного лідерства серед них, намагаючись так чи інакше координувати з ними свої зусилля та включити їх в орбіту свого впливу [4, с.5-25]. Для реалізації цього чудово підходило російське правове поле. Навіть більше, після повалення Тимчасового уряду більшовиками, ЦР починає позиціонувати себе як чи не єдину провідну силу у боротьбі за демократизацію та федералізацію Росії.

Саме змагання ЦР за ініціативу у перебудові колишньої Російської імперії на федеративних засадах спочатку з Тимчасовим урядом, а потім й з Раднаркомом, спричиняли розпорошення зусиль і катастрофічне відставання в галузі українського унітарного державного будівництва. Зокрема, IV Універсал, за яким УНР ставала незалежною державою, а уряд отримував повноваження для підписання миру з Центральними країнами, було прийнято вже в умовах спаду революційних настроїв мас та прямого вторгнення більшовицьких військ. І то, за поясненням самого М. Грушевського, українська сепарація стала тоді скоріше вимушеною мірою для збереження хоч якоїсь примарної стабільності країни у революційному вирі подій: «Надії на федерацію не було, а тому українському народові доводилося затверджувати свою державність у формах політичної самостійності» [11, с.587]. Як бачимо, лідери Української національної революції до останнього лишалися прибічниками федералізму.

Причому, якщо більшовики у протистоянні надавали пріоритет фактичним інструментам здобуття та утримання влади (популізм, пропаганда, монополізація рад, захоплення й узурпація влади, відсторонення політичних конкурентів, ліквідація демократичних інститутів, встановлення

контролю над армію, створення силових репресивних органів, інтервенції), то ЦР продовжувала і далі тяжіти до формально-демократичних методів легітимізації й управління навіть в умовах війни (це говорить про втрату українськими політиками відчуття об'єктивної дійсності), що зумовлювалося у тому числі й недооціненням своїх супротивників. Наприклад, Винниченко у грудні 1917 р. лякав не стільки конфлікт з більшовиками, скільки гіпотетична ймовірність повернення самодержавного режиму [4, с.26-27].

Дещо запізнілою також була соціально-економічна політика Центральної Ради (в той час як для селянства головним був саме соціальний аспект революції: у національному питанні воно вбачало радше інструмент розв'язання аграрної проблеми). Соціальну програму було декларативно окреслено лише III Універсалом (націоналізація та соціалізація землі, впровадження 8-годинного робочого дня тощо). Самі ж земельний та робітничий закони ЦР поспішно затвердила аж наприкінці січня 1918 р., відчайдушно сподіваючись, що радикальне земельне законодавство стане одним із засобів боротьби з російським більшовизмом [12, с.13]. Натомість більшовиками Декрет про землю, яким скасовувалася приватна власність на неї, прийнято вже на другий день після жовтневого перевороту (раніше за III Універсал ЦР і тим паче за її земельний закон). Соціальна політика УЦР стала «бігом навздогін» за «комуністичним потягом» і мала контроверсійне значення. І ці перегони, за справедливим твердженням київського юриста, ментального представника одразу трьох тогочасних рухів – єврейського, українського та російського, О. Гольденвейзера, УЦР прогнала [13, с.24].

Як наслідок, соціальний і національний виміри Української революції поступово почали розходитися. Більшовики взяли на себе ініціативу у земельному питанні: вони обіцяли селянам більше, ніж українські соціалісти, і приймали відповідні законодавчі акти раніше. Тож, розчароване селянство поступово переорієнтовувалося на них [14, с.97], а Центральній Раді ставало дедалі складніше опанувати маси.

Селяни, які ще навесні-влітку ще якось чекали на урядові ініціативи (як від Тимчасового уряду, так і від ЦР) у проведенні аграрної реформи, з кінця літа – початку осені перейшли до відкритого і несанкціонованого владою захоплення поміщицьких земель, аграрний рух набирав форм погромницького характеру [6, с.19]. За спогадами українського історика та тогочасного політичного діяча Д. Дорошенка, найбільш масовими погроми на селі стали з кінця жовтня. Якщо до цього часу такі

випадки були здебільшого локальними і з ними можна було боротися, то тепер селяни вже підхоплювали більшовицькі гасла і керувалися формулою: «грабуй награвоване». Силового апарату не вистачало для наведення ладу, а залучити армію виявлялося неможливим, оскільки вона складалася переважно з селян, які як раз в цей час почали масово повертатися додому з фронту (легітимно у зв'язку з демобілізацією чи самовільно через дезертирство). Армія сама перетворювалася на джерело насильства й охоче долучалася до погромів. Після проголошення III Універсалу ситуація лише погіршилася. Селяни розуміли його як дозвіл влади на захоплення та «справедливий» перерозподіл землі (хоча насправді він тільки закладав засади майбутньої земельної реформи, під яку підпадали землі сільськогосподарського значення: приватна власність скасовувалася виключно для «нетрудових господарств»). Але цієї «іскри» було вже достатньо для справжнього «соціального вибуху». Селяни не хотіли і не могли більше чекати: розпочалися грабунки не лише поміщиків, а й заможних селян. Намагаючись хоч якось врятувати становище, Генеральний Секретаріат зробив відозву «До населення України», де робилися роз'яснення проекту та заборонялося самовільно ділити землю і рухоме майно під загрозою тяжкої кари. Це «пояснення», за висловом того ж Дорошенка, було «гірчицею по обіді». Такі тенденції підтверджуються також М. Шкільником – урядовцем УНР середньої ланки, який аргументує ситуацію тим, що селянство не розуміло, що уряд УЦР не мав права законодавчо вирішувати земельне питання, поки не проголосив УНР [15, с.203-205; 16, с.106-114]. А коли Центральна Рада готувала свою земельну реформу, підбурені ленінським Декретом про землю селяни вже ділили її самочинно, не чекаючи на нове аграрне законодавство [6, с.22].

Отже, з одного боку ЦР своєю аграрною політикою прагнула задовольнити очікування мас і перехопити ініціативу у більшовиків, але з іншого боку – невиважене та поспішно прийняте земельне законодавство каталізувало анархію (погромницьких рухів селянства) і поглиблювало існуючу суспільну кризу. Крім того, радикальними заходами українська влада відштовхнула від себе консервативні елементи, великих землевласників, промисловців, торговців, банкірів, заможне селянство, духовенство (церковне і монастирське майно теж підлягало націоналізації) і частину інтелігенції. У підсумку навіть таку недосконалу реформу не вдалося втілити в життя через більшовицьку окупацію України.

Загалом, найважливіші нормативно-правові акти, ухвалені Центральною Радою і Генеральним

Секретаріатом, дають нам всі підстави класифікувати УНР як державу республікансько-демократичного типу. В Українській Народній Республіці проголошувалися рівність мов, свобода слова, друку, віросповідання, зібрань, страйків, недоторканість особи та її житла, скасовувалася смертна кара, відбувалася амністія у політичних справах, національні меншини отримували національно-персональну автономію [4, с.10-11], виборче право надавалося усім дорослим громадянам УНР (за винятком кримінальних злочинців і дезертирів). А виходячи з еволюції організації державності (національно-політичний автономізм – федеративний суверенітет – республіканський суверенітет), яку пройшла УНР, вона стала першою українською державою національного типу та масштабу у ХХ ст. Сама ж політика УНР мала лівоцентристський курс.

Лівоцентризм детермінувався переважно соціалістичним складом Центральної Ради [17, с.52-76]. Світ ще не знав «комуністичних експериментів» більшовиків. Тому в прихильності до соціалізму не було нічого дивного: тоді він був своєрідним «трендом» і вважався прогресивною ідеологією та рухом по всій Європі, де його розуміли зовсім інакше, ніж у більшовицькій Росії.

Пізнє проголошення української незалежності диктувалося парадигмою федералізму (що був не менш популярним за соціалізм). В ньому вбачався цілком придатний спосіб перетворення і модернізації тодішніх імперій центрально-східноєвропейського регіону: зокрема, не лише Російської, але й Австро-Угорської. Наприклад, галицькі політики під час краху Австро-Угорщини 1918 р., як і їхні наддніпрянські колеги, також до останнього стояли на позиціях автономізму та перебудови імперії на федеративних засадах, віддаючи перевагу легітимним переговорам з Віднем і займаючи вичікувальну позицію, на відміну від підгабсбурзьких поляків, чехів, хорватів, словенців і сербів, які на цьому етапі брали ініціативу в свої руки і вже чітко ставили собі за мету здобуття національної незалежності та переорієнтовувалися на Антанту [18, с.181-183; 19, с.111-114].

Проте, варто відзначити, що федералізм керівників УНР зумовлювався не лише їхніми ідейно-ідеологічними переконаннями, а й практичними міркуваннями і цілями. Центральна Рада потребувала союзників і федеративний принцип давав шанс на об'єднання зусиль національних окраїн Росії та її «революційної демократії» у боротьбі з більшовизмом [6, с.21]. Припустимо, що ЦР ухвалює рішення про українську незалежність у найбільш підходящий історичний момент – у листопаді 1917 р., відразу після більшовицького

перевороту у Петрограді (а це ускладнювалося дислокацією російських військ на Сході Європи). В такому випадку Україні, в умовах назріваючого конфлікту з більшовиками, необхідно було б самостійно вести воєнні дії з Центральними країнами, продовжуючи виконувати обов'язки Росії перед Антантою (сподіваючись на її визнання), яка була зацікавлена у збереженні Східноєвропейського фронту (можливостей і ресурсів для цього в УНР об'єктивно не існувало), що у перспективі вилилося б у війну відразу проти двох сил. Іншим варіантом ставало укладання миру з Центральними країнами. Центральна Рада обрала, як тоді здавалося, найкращий варіант – компромісний, намагаючись маневрувати між молотом і ковадлом. Федералізм у внутрішньому державному будівництві як раз і є наочним відображенням цієї поміркованої геополітичної позиції: українські землі як частина Російської імперії відносилися до блоку держав Згоди, і Великобританія та Франція до останнього не були зацікавлені у розвалі Росії [20, с.158]. Однак у кінцевому рахунку, саме до другого сценарію розвитку подій Центральну Раду підштовхувала реалізація більшовиками ідеї сепаратного миру (вже у листопаді-грудні 1917 р.), яка була одним з їхніх ключових гасел напередодні захоплення влади. Враховуючи початок першої радянсько-української війни, для УНР було б неприпустимим укладання більшовиками миру з Німеччиною без її участі. До варіанту припинення війни ЦР схиляли й настрої населення України та загальна соціально-економічна ситуація. Також він відповідав попереднім правовим актам Центральної Ради і програмним положенням ліводемократичних партій.

Демократизм, соціалізм і федералізм керівників УЦР у широкому теоретичному контексті походили та живилися від раціоналізму, позитивізму й еклектичного просвітницько-романтичного світогляду. Інтелектуально та ментально більшість творців УНР – продукт ХІХ ст. Той же Грушевський чи Винниченко були людьми своєї епохи. Вони не знали майбутнього ходу історії (зараз нам відомо незрівнянно більше) і за вкрай складної кон'юнктури приймали такі рішення, які вважали найбільш вірними. Відповідно, не надто правомірно оцінювати, а тим паче засуджувати їх, виходячи з категорій нашого часу.

Надмірна орієнтація на демократизм, включно з прагненням до збереження його формально-декларативних ознак та дотриманням демократичних процедур в той час, коли для них не було реальних умов, збігаються також з тією історіософською тенденцією, що початковим етапам революцій відповідають переважно слабкі системи влади

(згадаймо ту ж Велику французьку революцію кінця XVIII ст.). Втім насправді в Україні не були готовими до демократії ані політична еліта, ані суспільство (що є нормальним, зважаючи на історичну логіку). Світовий досвід свідчить, що демократичні форми влади не виникають як прямий наслідок соціальних катаклізмів, а будуються протягом тривалого часу еволюційним шляхом. Як правило, опанувати суспільну енергію та вгамувати розбурхані революцією маси одразу не вдається жодній владі (Українська та Російська революції не є винятками). Незрілі та слабкі ліберально-демократичні державні моделі стають все менш ефективними й адаптивними. Їх змінюють більш жорсткі політичні режими [4, с.13; 6, с.6]. Врешті-решт, «іспит на демократію» тоді не вдалося «скласти» не тільки Україні та Росії, але й більшості молодих держав Центрально-Східної Європи, посталих у наслідок розпаду останніх континентальних імперій (включно з країнами колишніх титульних націй імперій, які тепер мали ставати на шлях будівництва національних держав): 1920-1930 рр. стануть ерою авторитаризму та тоталітаризму.

Центральна Рада впевнено втрачала електоральну підтримку і контроль над подіями в УНР, що не могло задовольнити німецько-австрійських союзників, які конче потребували українських ресурсів і продовольства. Тож за їхнього «активного нейтралітету» 29-30 квітня 1918 р. відбувся державний переворот, який привів до влади Павла Скоропадського (державі-протектору зручніше мати одноосібного керівника, ніж колективний орган країни-сателіта), з чого почнеться спроба конструювання державницької моделі іншого зразка. А свого роду правонаступником традицій ЦР згодом стане Директорія УНР.

Українська Народна Республіка доби ранньої Директорії. «Реконструкція» УНРівського курсу розбудови державності стала можливою внаслідок успішної реалізації антигетьманського повстання, яке очолила українська Директорія – колективний революційний орган, або ж, як вона сама себе позиціонувала, «тимчасова верховна влада революційного часу» [21, с. 131].

Директорія постала 14 листопада 1918 р. з середовища Українського національного союзу (УНС) та лівих соціалістичних партій, які репрезентували опозиційні гетьманському уряду політичні сили. Безпосередньою причиною створення Директорії була офіційна зміна зовнішньополітичного вектору Української Держави і поява грамоти П. Скоропадського від того ж 14 листопада про входження України на федеративних засадах до складу небільшовицької Росії. Початку повстання також

сприяли масове розгортання селянського руху через невдоволення «реставраторською» земельною політикою гетьмана і деморалізація німецько-австрійських військ в Україні, пов'язана з поразкою у Першій світовій війні та революціями в їхніх країнах. Тепер українські справи вже не надто їх обходили: німців, австрійців та угорців значно більше цікавило швидке повернення додому [22, с.13].

Завдяки комбінації цих чинників 14 грудня 1918 р. республіканське військо переможно увійшло до Києва. Скоропадський і його уряд зреклися влади та передали повноваження Директорії. Однак, отримавши кермо держави, лівоцентристи не мали чіткого погляду на перспективи державного будівництва. Вони попередньо не визначилися у питаннях про політичну владу та організацію внутрішнього устрою в Україні, коливалися із вибором зовнішніх союзників: примиренням з більшовицькою Росією чи орієнтацією на демократичну Західну Європу. Чіткої лінії не було всередині політичних партій, аналогічно як і порозуміння між політичними партіями та серед членів Директорії [23, с.35]. Через це деякі важливі директоріанські нормативно-правові акти інколи являли собою несумісний симбіоз політичних програм і платформ різних партій.

Суперечки розпочалися від самого початку ще на Державній нараді 12-14 грудня 1918 р., яка відбулася у Вінниці. Представники лівих фракцій Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) та Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) на чолі з головою Директорії В. Винниченком виступали за впровадження в УНР радянської форми влади [24, с.80]. Свою позицію він пояснював так: «Стаючи на радянську систему влади, ми тим самим позбавляли б руських большевиків виступити проти нас і прагнути до захоплення влади... Крім того, введена з ініціативи й з директив самої Директорії радянська влада могла бути сконструйована по такому принципі, щоб національний український характер її зберігся в повній мірі... Цим рішучим кроком по шляху соціальної революції ми, на мою думку, ставили національно-державну українську ідею в рівні умови боротьби з руською ідеєю в Україні. Большевики в попередній боротьбі з нами через те національно перемогли нас, що мали в руках далеко дужчу зброю, ніж ми, – соціальні лозунги – , сили наші нерівні були. Отже тепер, коли ми хотіли побороти їх національно, ми повинні були озброїтися так само, як вони» [25, с. 134-135].

Проте більшість учасників наради на чолі з С. Петлюрою виступили проти радянської моделі, відстоюючи натомість парламентську систему влади й

розбудову української держави за європейським зразком. Це було питанням не тільки внутрішньої політики, а й зовнішньої: з огляду на військово-політичні обставини УНР мала обрати собі союзника між радянською Росією та Антантою [24, с.80-81]. Оскільки, з одного боку, вже в грудні 1918 р. РСФРР почала демонструвати відверто ворожі кроки щодо УНР. З іншого, на Півдні України висадився десант Антанти, а на західноукраїнських землях тривала активна фаза польсько-української війни. В той же час на загальному центрально-східноєвропейському тлі вже постали новоутворені незалежні Польща, Чехословаччина, Королівство сербів, хорватів і словенців. Розпочинався процес їхнього визнання новим архітектором мапи – Антантою. Брестська система, до якої належала й Україна, була остаточно зруйнована. Тому задля свого виживання молода українська держава, аби не перетворитися на «політичного привида», мала так чи інакше прагнути потрапити до цієї нової європейської системи координат.

Результатом дискусій стало вироблення «третього шляху» – так званого «трудового принципу» державного управління, за яким повинна була створитися наступна вертикаль влади: на місцях – губернські та повітові «трудові ради», а в центрі – Трудовий конгрес України [26, с.148].

В основі даного принципу лежала теза про те, що право керування країною має належати тільки тим «класам, які творять матеріальні та духовні цінності, тобто, «працюючим класам». До них належало в першу чергу селянство (з огляду на тогочасну українську соціальну структуру), робітництво і «трудова інтелігенція»: працівники народної освіти, лікарські помічники, народні кооператори, працівники контор й установ. Водночас інші верстви населення, як «експлуататорські і шкідливі», не мали права голосу і позбавлялися можливості приймати участь в управлінні державою [21, с. 132-135].

«Трудова» концепція закріплювалася і набувала подальшого розвитку у Декларації Директорії УНР від 26 грудня 1918 р., Інструкції про вибори до Конгресу Трудового Народу України від 5 січня 1919 р. та під час роботи самого Трудового конгресу 23 – 28 січня 1919 р., основним підсумком діяльності якого стало ухвалення закону «Про форму влади на Україні» та універсалу «До українського народу». Вони законодавчо закріплювали і легітимізували повноваження Директорії та її статус як верховної влади, перетворюючи її з міжпартійної організації з підготовки і реалізації антигетьманського повстання на державний орган. Директорії передавалася вся влада до наступної сесії Трудо-

вого конгресу та право ухвалювати закони, які підлягали затвердженню на його найближчому засіданні. Виконавчі повноваження отримувала Рада Народний Міністрів, підзвітна Конгресу Трудового Народу, а під час перерви між його сесіями – Директорії.

Така система дуже нагадувала більш м'який варіант більшовицької, з тією основною відмінністю, що в ній пріоритет надався селянству, а не «пролетаріату», який був переважно русифікованим. Тут певні паралелі також прослідковуються з непропорційною виборчою системою, яка була схожа на радянську, проголошену в Конституції РСФРР 1918 р. Кидається у вічі значна диспропорція депутатського складу за соціальною належністю. У Конгресі трудового народу України представникам селянства виділялося 377 місць з 593, а делегатам робітництва і «трудової інтелігенції» – всього 151 мандат. При цьому селянські депутати мали пільги, адже обиралися на повітових селянських з'їздах, а робітники та «трудова інтелігенція» – на губернських [24, с. 87-94].

Механізм «трудової демократії» об'єктивно не міг бути повноцінно демократичним через свою обмеженість та вибірковість. Він штучно структурував і розколював суспільство, через що досягнення загального громадянського консенсусу було апіорі неможливим.

Однак за візією Директорії еклектична модель «трудового принципу» організації державно-політичного життя була компромісом між різними партіями та їхніми доктринами. У ній вбачалася й можливість перехоплення ініціативи у більшовиків та спосіб зведення соціального і національного струменів революції в єдине русло, що в той час було вкрай складним завданням, зважаючи на дискредитацію української ідеї соціальною політикою Скоропадського. Нарешті, з точки зору зовнішньої політики, «синтетична» державна модель теоретично вікривала шляхи до контактів і порозуміння як з Антантою, так і з комуністичною Росією, що відповідало, зокрема, й першопочатковій офіційній позиції Директорії.

У реальності «трудовий принцип» виявився утопічним. Суперечливе законодавче підґрунтя діяльності Директорії містило положення, які прихильники радянського чи демократичного варіантів розвитку українського національного проекту могли тлумачити кожен на свій лад. Уявна та абстрактна «міжпартійна згода» насправді виливалася у політичну нестабільність і «урядову чехарду». Уряди ставали надто нестійкими та чутливими до зовнішніх чинників і змінювалися з калейдоскопічною швидкістю, а сама Директорія

постійно мусила балансувати між невдоволеною як «лівою», так і «правою» опозицією, долати можливі заколоти.

Спроба залучення і схилення широких мас до національно-державних процесів теж була невдахою. У політично-управлінській сфері стало функціонування Трудового конгресу чи вибори до повноцінного парламенту в умовах війни і постійної втрати своїх територій були неможливими. А на місцях всю повноту влади реально мали не «трудова рада», а комісари і військові коменданти, які діяли від імені Директорії [26, с.148]. Де-факто це перетворювало Директорію на єдину владу в УНР.

В суспільно-політичному плані намагання поєднати соціальний і національний компоненти революції неминуче призводили до того, що Директорія, прагнучи «наблизитися до народу», мала рухатися у бік ще більшого полівіння, ніж Центральна Рада, адже маси та їхні вимоги на цьому етапі революції значно радикалізувалися і «соціалізувалися». Якщо Центральна Рада мала все ж таки помірковану лівоцентристську орієнтацію, то позицію Директорії з запровадженням «трудового принципу» цілком справедливо можна назвати радикально лівоцентристською. Проблема полягала в тому, що потенційна селянська соціальна база режиму Директорії була широкою, але дуже інертною, стихійною і хиткою в настроях, і це робило її некерованою для центру. Селянство дуже швидко почало відвертатися від Директорії, коли та не змогла реалізувати задекларовані нею постулати під тиском різних обставин. Натомість «пасіонарні», свідові та впливові групи населення: промисловців, землевласників, міську й інонаціональну інтелігенцію, нова влада поставила до себе в опозицію заздалегідь. Але головна «драма» Директорії полягала у тому, що соціальний і національний сюжети революції розходилися під впливом майже взаємовиключних внутрішніх і зовнішніх кон'юнктурних тенденцій. Для завоювання внутрішнього авторитету Директорія мала тримати лінію радикальної політики, а для можливості визнання й отримання підтримки від Антанти – потребувала відмови від неї та переходу до соціальної поміркованості. Перманентні «маятникові коливання» між цими тенденціями визначали слабкість і хиткість режиму Директорії.

Аморфність політичної позиції робило УНР надто «більшовицькою» для альянтів і надто «буржуазною» для комуністів. Курс на нейтралітет у міжнародній політиці, проголошений у Декларації Директорії 26 грудня 1918 р. і повідомлений того ж дня у зверненні «До народів всього світу та їх правительств», об'єктивно не відповідав інтересам

УНР. Тоді вже було відомо про те, що РНК скасувала свою попередню постанову про визнання суверенітету України у зв'язку з анулюванням Брестського мирного договору: наркомат закордонних справ повідомив про це 24 грудня 1918 р. [23, с.38; 27, с.31-32]. Нейтралітет в умовах війни свідчив про те, що Директорія неприпустимо повторювала шлях і помилки Центральної Ради.

Невизначеність політичної програми Директорії виявлялася й у земельному питанні. Земельний закон УНР ухвалено 8 січня 1919 р. Перша стаття закону ліквідовувала приватну власність на землю. Він визнавав верховну власність на неї за державою, яка за допомогою своїх органів адміністрації та виборних земельних управ мала розпоряджатися державним земельним фондом, котрий мав утворитися з вивласнених земель «нетрудового характеру». Скасовувалося лише велике землеволодіння. У господарів, що мали до 15 десятин, земля і надалі залишалася в їхньому користуванні, для всіх інших малоземельних і безземельних передбачалося виділення ділянок згідно з нормами, встановленими земельними установами, але не нижчими за 5 – 6 десятин. Земельний закон, який мав на меті нейтралізувати пропаганду більшовиків і був виданий поспішно під час їхнього наступу, видався недосконалим з правової точки зору. Крім того, через те, що УНР в 1919 – 1920 рр. вела війну фактично на кілька фронтів, земельні управи могли реалізувати аграрне законодавство на дуже обмеженій території України [12, с.14-15; 23, с.36]. До несприятливих для аграрної реформи чинників додавалися отаманщина і невибудованість адміністративного апарату.

Все це свідчить про те, що «трудова» модель була перехідною і політичний лад другої УНР мав еволюціонувати або в бік крайнього соціалізму, або у напрямі демократії. Російська окупація УНР, хвиля протибільшовицьких повстань і постійний тиск з «права» врешті-решт спонукали державний провід відмовитися від «трудового принципу». Більшістю сучасних українських авторів поворотним пунктом у державному будівництві УНР на основі європейської моделі вважається ухвалення Радою Народних Міністрів Декларації від 12 серпня 1919 р. При цьому «трудовий принцип» офіційно не скасовувався, але заміна державного курсу випливала зі змісту самого документа [24, с. 96]. У Декларації йшлося про підготовку проекту закону про вибори до парламенту з правами Установчих зборів і про реформування органів місцевого управління на основі всенародного виборчого права. Уряд також закликав до об'єднання всіх демократичних сил, які стояли на позиції

самостійності України, тобто, створення єдиного національно-демократичного фронту.

Військово-політична ситуація швидко змінювалася і безпосередньо впливала на заходи уряду щодо спроб парламентаризму. Після здачі Києва денікінцям 31 серпня 1919 р. та відступу української армії з перспективою подальшої втрати територій, уряду довелося відмовитися від намірів скликання парламенту найближчим часом. Тоді виникає ідея створення передпарламенту, яку лобював прем'єр І. Мазепа у вересні 1919 р. Але в реальності скликання парламенту чи передпарламенту виявилось неможливим, що змушувало Директорію повернутися до практики зібрання Державних Нарад, які здебільшого мали формальний і дорадчий характер [26, с.148-151].

Таким чином, як прийняття «трудового принципу», так і проголошення парламентаризму варто розглядати як декларації намірів: ні один з них не втілювався в життя [28, с. 37]. Політична система УНР доби Директорії була найбільш невизначеною, перехідною і незавершеною у будівництві з усіх українських державних утворень національного типу та масштабу. Так сталося не в останню чергу не тільки через внутрішні політичні розбіжності, а й тому, що Директорія жодного разу не змогла поширити свою юрисдикцію у межах всієї УНР [29, с.13]. У підсумку вона вже не була здатна контролювати ситуацію і стала владою без території. До кінця листопада 1920 р. армія УНР повністю залишила Україну, відступивши до Польщі, де й була інтернаціоналізована [26, с.153].

Проте, незважаючи на те, що Директорії так і не вдалося скликати ніякого законодавчого органу, а боротьба навколо політичних засад державотворення тривала, влада вже не відходила від офіційного серпневого курсу на демократичний розвиток [28, с.37]. Це дозволяє відносити другу УНР до республікансько-демократичного проекту.

Західноукраїнська Народна Республіка початкового періоду. Центри «тяжіння» українського державотворення національного масштабу зароджувалися не лише в Наддніпрянщині, а й у Галичині. Розгортання національних і революційних процесів тут мало як спільні риси з колишньою підросійською Україною, так і свої особливості.

Такою особливістю Олександр Ресент вважає те, що якщо Наддніпрянська Україна стала ареною жорсткого збройного протистояння різних політичних сил, а вищим імперативом тут була «революційна доцільність», то на габсбурзьких теренах усе ще покладали сподівання на майже сакральну силу закону. Це прагнення діяти у чинному правовому полі, у тому числі й міжнародному, знайшло

вияв у пошуку західними українцями легітимних форм автономізації Галичини [8, с.5]. Так, дійсно, для австрійської державницької традиції був притаманний примат права. Австрофільським моделям було властиве поважне ставлення до законів й апелювання не до сили, а до здорового глузду «культурних народів світу» [30, с.726]. Чинник пієтету до права безумовно впливав й на вибір політичних методів діяльності української еліти, і навіть частково зумовлював специфіку ходу всіх революційних подій в Австро-Угорщині, в яких хаосу і свавілля було набагато менше, ніж в російських. Однак дане твердження дослідника можна прийняти за двох умов: у разі припущення правомірності застосування традиційної парадигми «громадянської війни» у Росії щодо революційного періоду в Україні (до цього питання детальніше повернемося згодом) та у випадку порівняння західноукраїнського державотворення з добою директоріанської УНР, яка була вже третім за рахунком українським державно-національним режимом на колишніх територіях монархії Романових й існувала на фінальному етапі української і російської революцій, а не на їхніх початкових стадіях. Якщо ж проводити компаративістику політичних ліній організаційно-представницьких чи владних інституцій, характерних для перших фаз галицького і наддніпрянського українських національних рухів 1917 – 1921 рр., то тут прямим еквівалентом виступає політична тактика Центральної Ради, дії якої аж ніяк не можна назвати надто «революційно доцільними»: перехід до такого принципу потребує певного ступеню радикалізації самої революції, тобто не відповідає її раннім етапам (або ж на початках революцій є прерогативою екстремістських політичних сил, які зазвичай ще не займають лідируючих позицій). За такої паралелі навпаки у вічі впадає спільність тенденції схильності до автономізму, бажання діяти у межах чинного внутрішнього і міжнародного законодавства, орієнтації на підтримку перемоги «материнської» імперії у Великій війні. Загалом, ці риси у тій чи іншій мірі мали місце на першопочаткових етапах рухів майже всіх бездержавних націй Центрально-Східної Європи і є радше закономірно спільними, ніж відмінними (звісно, ця закономірність має свої винятки).

З розв'язання Першої світової війни поляки, чехи і південнослов'янські народи Австро-Угорщини мріяли про «триєдину монархію» чи «справедливу федерацію народів». Ці сподівання і прагнення цілком вписувалися у геополітичну кон'юнктуру: навіть попри вступ США у війну та назрівання майбутньої поразки Центральних країн

думка про збереження Австро-Угорщини на основі якоїсь форми автономії народів була актуальною принаймні до літа 1918 р. Січневі «14 пунктів» В. Вільсона передбачали для народів імперії Габсбургів не більш, аніж «щонайвільнішу можливість автономного розвитку» [31, с.71]. Австро-Угорщина розглядалася Антантою як протидія гегемонії Німеччини і Росії та була важливою з точки зору рівноваги на континенті. Інша річ, що ті ж поляки і чехи пройшли цю стадію в своїх національних рухах швидше, ніж українці по обидва боки Дніпра. Але часто новостворені національні організації чи інституції самі бажали діалогу з імперським «центром», прагнучи в такий спосіб свого узаконення і сподіваючись на розуміння від «корони».

Для українських галицьких політиків першочерговим питанням, яке підтримувала більшість населення, вважалося створення окремого коронного краю. Голова Української парламентської репрезентації (УПР) Є. Петрушевич на засіданні сесії австрійського парламенту 4 жовтня 1918 р. звернув увагу на важке становище українців й висловив сподівання, що імперія повинна стати союзом народів. Він наголошував, що українці втратять будь-яку надію на краще майбутнє в цій державі, якщо Австрія не поділить Галичину. А тому «ми вже нині рекламуємо найсвятіше для нас, як для кожного народу, право на з'єднання всіх українських земель в самостійну українську державу і домагаємося прилучення всіх українських земель австро-угорської монархії». Тобто, лідер західних українців підтримував ідею трансформації Австро-Угорщини на федеративних засадах. Лише у випадку анексії Східної Галичини Польщею він вимагав об'єднання з Наддніпрянською Україною [18, с.183-187]. Водночас деякі інші проекти передбачали можливість приєднання й самої Наддніпрянщини під скіпетр Габсбургів.

Така надмірна орієнтація українців на «центр» у своїх національних прагненнях визначалася далеко не тільки «силою права» та загально революційною закономірністю. Історично Австро-Угорська імперія являла собою справжній конгломерат народів, керуючи якими Відень доволі вміло застосовував принцип «divide et impera». За таких умов найбільшим природним конкурентом галицьких українців ставали поляки, а імперський уряд радше здавався потенційним «справедливим арбітром». Він виглядав політично нейтральним «охоронцем порядку» щодо етносоціальної й етнокультурної неоднорідності підвладного населення. Тому українці сподівалися на зміну австрійцями майбутнього «етнічного фаворитизму» у Галичині [32, с.19-20], що врешті-решт інколи вже ставало

реальністю на короткі проміжки часу протягом XIX ст.

Ці уявлення також підживлювалися намаганнями австрійського прем'єра М. Гусарека створити коаліційний уряд із представників національних груп та практичними спробами федералізації імперії «згори», чого не було в Росії. Щоб запобігти розпаду Австро-Угорщини, 16 жовтня 1918 р. останній правитель династії Габсбургів Карл був змушений видати маніфест про перебудову імперії на федеративних засадах, де надавалося право самовизначення підкореним народам [18, с.182-185]. До того ж, галичани вже бачили наочні приклади ролі чинника країн Центрального блоку у державотворенні Фінляндії, народів Балтії, створенні Королівства Польського 5 листопада 1916 р., протектораті над Наддніпрянською Україною в ході Великої війни.

Проблема полягала в тому, що державні проекти західних українців суперечили баченням Австро-Угорщини щодо реорганізації підвладного їй простору. Монархія «робила ставку» на поляків і ладна була йти з ними на компроміс у галицькому питанні, з огляду на те, що західноукраїнський рух все ж таки поступався польському ресурсно та за своїм потенціалом, а отже «налагодження» відносин з ним мало менше значення для стабільності імперії.

Приєднання підросійських українських земель теж розцінювалося негативним кроком для дуальної монархії. Австрійський консул у Львові Е. Урбас переконував владу, що «вільну Україну до Дону», про яку мріють галицькі українці, буде важко політично приєднати до імперського тіла [30, с.724]. Аргументом слугувало те, що Австро-Угорщина не витримає прирощення до неї 30 млн нових українців. В такому випадку зростала і протяжність кордону з Росією, що збільшувало зону конфронтації. А одночасне проведення польської та української політик було б надто обтяжливим з точки зору військових можливостей держави Габсбургів. То ж в австрійській політиці домінувала ідея не прямої інкорпорації Великої України у разі її відторгнення від Росії, а створення над нею опосередкованого протекторату: в кращому для Відня випадку – німецького, у гіршому, але теж припустимому, – спільного [33]. Зрештою, саме останній варіант було втілено в життя після укладання Брестського миру з УНР.

Окрім того, не останню роль у східній політиці імперії відігравала позиція Угорщини, яка вбачала загрозу для себе у конструюванні України в будь-якому форматі. Згідно концепції Будапешту український проект розглядався як небезпечний

у своїх можливих намірах об'єднання всіх українських земель в одну національну державу. Виходячи з необхідності протидії, Угорщина активно сприяла відродженню Польщі, зокрема якомога більшому розширенню її кордонів на схід, що допомогло б зменшити претензії України на Закарпаття [34].

У підсумку таємний «галицький протокол» Брестського договору з УНР, згідно з яким Австро-Угорщина зобов'язувалася до 20 липня 1918 р. санкціонувати утворення окремого коронного краю на землях, де українці становили компактну більшість, не було ратифіковано під тиском угорських та польських політиків [8, с.5]. А згаданий маніфест про федералізацію гарантував запровадження польської державності і нічого не містив про долю українських земель [18, с.185]. Варто відзначити, що цьому сприяло лобювання польського питання США та Францією, з чим не могла не рахуватися конаюча Австро-Угорщина, яка прагнула термінового миру з Антантою. Не дивлячись на це, навіть після формального розриву угорцями унії з Австрією 17 жовтня 1918 р. (другої титульної нації імперії!), українські лідери все одно продовжували орієнтуватися на Відень і легітимні способи отримання влади «згори». Така надмірна орієнтація на де-факто вже неіснуючу брестську систему суттєво гальмувала темпи національного руху українців Галичини.

На відміну від переговорів з «центром», інший спосіб узаконення українського руху в Галичині – внутрішня «самолегітимізація» через різного роду зібрання та з'їзди, подібно до Наддніпрянщини, часто випереджав вимоги проведень і підштовхував його до радикалізації дій. Наприклад, 13 жовтня 1918 р. відбулося львівське академічне віче. Студентство, обстоюючи позиції самовизначення, висловило сподівання на об'єднання всіх земель, заселених українським народом у незалежну демократичну державу й вимагало від чиновників, аби вони якнайшвидше скликали конституанту (установчі збори) для врегулювання внутрішніх і зовнішніх справ відповідно до потреб народних мас [18, с.184]. 18 жовтня у Львові зібралися українські послы австрійського парламенту і крайових сеймів Галичини та Буковини, делегати галицьких і буковинських партій, представники єпископату УГКЦ й академічної молоді. Вони конституювалися як тимчасовий представницький орган – Українська Національна Рада (УНРада), яку довірили очолити Є. Петрушевичу. Збори декларували утворення української держави на українських етнографічних територіях Австро-Угорщини. Рішення були підтримані також представниками Закар-

паття, від яких найдійшов лист зі сподіванням на об'єднання з усіма українцями [8, с.6].

Проте насправді формування УНРади і номінальне проголошення української держави не змінювали позицій галицького політикуму, який і далі тяжів до переговорного процесу з Віднем. Ситуацію змінили лише наміри Польської Ліквідаційної Комісії перебрати владу в Галичині від Австрії. Тоді Національна Рада з ініціативи Центрального Військового Комітету прийняла рішення про збройне повстання (хоча також існувала лінія й далі чекати рішення з Відня). У ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. українські військові частини австрійської армії захопили казарми і державні установи у Львові [35, с.11]. Австрійська адміністрація й армія у стані політичного колапсу були змушені без опору передати владу українцям [36, с.121].

З цього моменту західноукраїнський рух переходить вже до конкретних спроб створення свого режиму і законотворчої діяльності. Першим кроком нової влади стало видання двох відозв до населення. Перша повідомляла про утворення української держави і проголошувала УНРаду найвищою владою краю. Друга постулювала демократичні принципи нової держави: громадянську, національну і релігійну рівність, представництво нацменшин в УНРаді. Згодом ці положення конкретизовані у нових зверненнях до населення 5-6 листопада, а 9 листопада створено уряд – Державний Секретаріат (пізніше – Рада Державних Секретарів) [18, с.190-191].

13 листопада 1918 р. Українська Національна Рада ухвалила «Тимчасовий закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії», який фактично ставав конституцією ЗУНР. Ним визначалися назва держави, затверджувався герб та її кордони: Західноукраїнська Народна Республіка охоплювала колишні австрійські володіння – українські частини Галичини і Буковини, та Закарпаття, що раніше входило до складу Угорщини. Вищим органом влади мали стати Установчі збори, обрані шляхом загального, рівного і таємного голосування. До часу їх скликання керівництво державою покладалося на УНРаду та Державний Секретаріат. У роз'ясненні закону наголошувалося, що сувереном є «цілий народ. В Народній Республіці не може бути пануючих і поневолених, упривілейованих і упосліджених. Всі горожани (громадяни) без різниці мови, віри, стану, пола є рівні, вільні горожани» [19, с.118].

Для покращення статусу УНРади як повноцінного репрезентативного органу влади, кожен повіт та містечко мали обрати й делегувати до її складу по одному представнику. Після виборів у раді

налічувалося 150 осіб. Весь склад Національної Ради був українським. Національні меншини не надіслали до неї своїх представників [8, с.8]. Поляки не зробили цього, бо вважали всю Галичину історичним регіоном Речі Посполитої. Вони виступали категорично проти української державності на цих землях, тому бойкотували роботу українських інституцій. А євреї намагалися тримати нейтралітет і балансувати між польським та українським рухами [37, с.172].

Перебирання контролю в окреслених межах західноукраїнської держави і реалізація намічених заходів потребували термінового формування владної вертикалі. Місцеві органи управління ЗУНР підпорядковувалися Державному Секретаріату у Львові. Замість цісарських старост вводилися посади державних повітових комісарів, які оголошувалися найвищим органом громадської і державної виконавчої влади у повіті. Закон «Про тимчасову адміністрацію» продовжував дію законів Австро-Угорської імперії, якщо вони не суперечили державності ЗУНР. Всі урядовці залишалися на власних посадах до прийняття відповідних рішень, але вони мали скласти присягу служіння українській державі. Також на початку революційних подій паралельно з українською народною міліцією продовжувала діяти і колишня австрійська жандармерія. У новоствореній західноукраїнській армії чимало офіцерських посад займали лояльні до ЗУНР австрійці та угорці [19, с.117-122]. Тенденційними причинами цього, подібно до наддніпрянських, були не лише наявність певного правового й інституційного континуїтету молодого ЗУНР з імперією Габсбургів та її засадничий демократизм і еволюційний шлях розвитку, а й брак кваліфікованих українських кадрів у всіх галузях державного будівництва.

Демократичний вибір західноукраїнської держави у подальшому закріплювався у законах «Про громадянство», «Про скликання Сойму» та «Про вибори», які було прийнято у квітні 1919 р. Передбачалося загальне, без статевої різниці, безпосереднє, таємне, пропорційне виборче право для громадян, яким виповнилося 20 років. Позбавлялися виборчого права психічнохворі, кримінальні злочинці та особи, які раніше були засуджені за виступи проти виборчої свободи. Служити у державних установах дозволялося всім громадянам, але лише після прийняття відповідної присяги. «Чужинці», які не бажали жити в новій державі, мали право покинути її територію. Хоча швидкий відступ Української Галицької Армії (УГА) під тиском наступу поляків за фактичної підтримки французів завадив реалізувати ці наміри [19, с.135-

136], цілком можна стверджувати, що влада ЗУНР (після Злуки – ЗОУНР) стояла на позиціях політичного розуміння нації і громадянства в той час як Директорія УНР все ще обстоювала класовий «трудовий принцип».

Більш виваженою та поміркованою була й аграрна політика. Галицьке керівництво не впровадило на своїй території земельний закон Директорії як такий, що не відповідає місцевій специфіці й історичним традиціям. Натомість готувалося окреме аграрне законодавство [12, с.15]. Після тривалих дискусій УНРадою 14 квітня 1919 р. ухвалено закон «Про земельну реформу». Його головною ідеєю було вивласнення великої земельної власності та наділення нею мало- й безземельних селян [38, с.171]. Разом з тим, закон, на відміну від нормативно-правових актів Директорії, декларував право приватної власності на землю і зберігав міжнародне реноме західноукраїнської держави як демократичного антибільшовицького режиму [12, с.15]. За реформою панські, церковні, монастирські, єпископські, ерекціональні та фундаційні землі, набуті власниками «з метою спекуляції», не оброблювальні й ті, що перевищують норми площі, підлягали конфіскації до земельного фонду ЗОУНР, яким до часу поділу між селянами мали управляти обласна, повітові і громадські земельні комісії. Панські землі, менші за встановлену норму, не підлягали конфіскації до скликання Сойму. Під конфіскацію без відшкодування підпадали домени колишньої Габсбурзької імперії, домени власників, які зі зброєю в руках боролися проти державності ЗОУНР, землі, набуті на спекуляціях та отримані під час війн 1914 – 1919 рр. Ліси ж переходили у власність держави під управління повітів, а водойми мали належати громадам, за винятком судноплавних річок. Пасовища й полонини теж ставали володінням селян. Водночас закон суворо забороняв погромницький рух і самовільне захоплення землі селянами під загрозою ув'язнення до 6 місяців та сплатення штрафу до 10 тисяч крон [38, с.171-172].

У першу чергу передбачалося наділення землею вояків ЗОУНР, що «в її обороні проливали свою кров, або наслідком війни іншим чином стали нездатними до праці, вдів і сиріт по них». В такий спосіб влада намагалася позитивно вплинути на мобілізацію до лав УГА. При цьому, розподіл ділянок відкладався на невизначений термін і не міг розпочатися «перед закінченням війни і поворотом жовнірів до бранців домів» [19, с.134]. Вочевидь, це положення мало попередити можливий розпад армії та запобігти масовому дезертирству з самовільним перерозподілом земель, що мали

місце після окреслення соціальної програми Центральної Радою в її III-му Універсалі. Окрім того, законодавчо особи, покарані за дезертирство та ухилення від служби в армії, позбавлялися права на отримання конфіскованої землі [38, с.171].

Аграрне законодавство галицьких керманичів було прогресивнішим і досконалішим з правової точки зору у порівнянні з його наддніпрянськими аналогами. Проте воно також було запізнілим і залишилося невітленим у житті. Селянство перебувало у дуже скрутному становищі через бойові дії, голод і військові зобов'язання перед державою, і будучи незадоволеним повільним просуванням вирішення земельної проблеми та незважаючи на ризики арештів і штрафів, почало самочинно ділити землю. Ці кроки іноді підтримувалися стрільцями УГА [19, с.134]. Сам же земельний закон не вдалося реалізувати через нескликання Сойму та регулярну втрату територій під час польсько-української війни. Невдовзі у липні 1919 р. західноукраїнська влада й армія взагалі були вимушені перейти за Збруч і залишили Галичину [38, с. 172]. Сподівання ж ЗУНР встановити контроль над іншими своїми регіонами – Буковиною і Закарпаттям, закінчилися ще раніше. 11 листопада 1918 р. румунська армія зайняла північну частину Буковини, яку напередодні цього залишили загони Українських Січових Стрільців, спрямовані на оборону Львова від поляків [39, с.172] (саме через це тут утворився своєрідний вакуум, яким успішно і скористалася Румунія, а змоги відкривати ще один фронт в ЗУНР не було). На Закарпатті ситуація виглядала ще складнішою. З одного боку, Угорщина всіляко намагалася утримати цю територію в орбіті свого впливу. З іншого, за згодою держав Антанти, чехословацькі війська вже 12 січня 1919 р. захопили західні регіони краю – до р. Уж, включно з Ужгородом. Румунська влада, в свою чергу, протягом січня-березня 1919 р. самовільно окупувала східні райони Закарпаття у верхів'ях р. Тиса, мотивуючи це тим, що там мешкає більшість румун, які бажають жити в складі Румунії [40, с.51].

Попри всі відмінності між галицьким і наддніпрянськими проектами земельних реформ, їх єднало насамперед те, що вони були непрямим методом втілення національної політики. На підавстрійських українських землях власниками великих маєтків були австрійці, німці, угорці й поляки. У підросійській Україні середовище поміщиків складалося переважно з росіян та нечисленних, політично лояльних і наближених тим чи іншим чином до імперської еліти, українців. Тотальну більшість українців обох імперій становило мало- і безземельне селянство. Тому в етносоціальному вимірі

лейтмотив аграрної реформи в «обох Українах» (правда, з різним ступенем радикалізму) полягав в тому, щоб власність «чужих» земельних магнатів і підприємців була експропрійована на користь «своїх» селян, вояків та чиновників [32, с.20-21]. Ця тенденція була характерною для аграрної політики багатьох молодих країн колишніх бездержавних народів Центрально-Східної Європи, які тепер формували свої «держави-нації» на уламках імперій.

В цілому курс розбудови державності в ЗУНР був набагато послідовнішим, ніж в УНР: як періоду Центральної Ради, так і доби Директорії. Правового хаосу у Галичині було менше, ніж у Великій Україні. Західні українці, як і наддніпрянці, мали закономірний автономістський етап відносин з імперським «центром», а дії політичної еліти тут теж відставали від вимог радикалізованих мас. Але на відміну від українського національного руху в першій УНР, де його оформлення у режим відбувалася у ході діалогу з імперським урядом на автономістському етапі за одночасної та паралельної внутрішньої законодавчої легітимізації, в умовах організації західноукраїнської державності законотворча діяльність стала можливою лише після захоплення влади військовим шляхом (момент неіснуючий для українців Наддніпрянщини, які поступово перебирали владу від «центру»). Річ в тому, що в Росії стан «революційної демократії» межував з анархією. Це дозволяло Центральній Раді практично втілювати в життя принципи автономізму. В Австро-Угорщині ці процеси фактично блокувалися не стільки Віднем, скільки іншими рухами та націями: поляками – в Галичині, угорцями – в Закарпатті, румунами – на Буковині [41, с.41].

Зазначені особливості детермінувалися більш глибокими відмінностями в розгортанні й самій природі революційних процесів у підавстрійських і підросійських українських землях. Розвиток цієї тези виходить з того положення, що різні революції і національні рухи в тій чи іншій мірі перебувають у стані дифузії та взаємодії. Галицький і наддніпрянський українські рухи тривалий час знаходилися у лоні революцій в Австро-Угорській та Російській імперіях, що не могло не позначитися на них. Відповідно, сутнісне розуміння речей в цьому контексті потребує погляду й на революції в «материнських» імперіях, у складі яких перебували українські землі.

Революції в Росії й Австро-Угорщині відрізнялися тим, що в останній революція почалася не в «центрі», а на «окраїнах». В монархії Романових полум'я революції спалахнуло у Петрограді та доволі швидко перекинулося на інші регіони держави.

У «клаптиковій» імперії Габсбургів революційні події навпаки зароджувалися переважно у «периферіях». Розповсюджуючись з однієї її частини в іншу та на сам «центр», вони поступово поглинули всю крихку дуальну монархію.

В спрощеному вигляді «ідеальних типів» у цих континентальних імперій також дещо різнилися пропорції співвідношення взаємовпливу елементів всередині алгоритму «війна – революція». Так, в обох випадках між війною і революцією існувала беззаперечна діалектика: війна і загальне ресурсне виснаження революціонізували суспільство та радикалізували національні рухи, пришвидшували соціальні вибухи і руйнацію самих режимів, а революційні події в свою чергу, негативно впливаючи на армію й економіку, сприяли поразкам на фронтах. Саме поєднання чинників війни та революцій спричинило у підсумку крах цих імперій, які і без того вже ледь трималися під власною «вагою». Проте якщо Росію революція спокунала до виходу з війни та фактично звела її до рангу «переможених серед переможців» («революція – програш у війні»), то в Австро-Угорщині масштаби обертів революційних процесів стали можливими насамперед через її військову поразку («програш у війні – революція»).

Така відмінність діалектики накладала суттєвий відбиток на ступінь готовність еліт до радикальних шляхів трансформації імперій заради їхнього порятунку. Зокрема, різнилися погляди на можливу федералізацію. Росія після Лютневої революції 1917 р. все ще продовжувала тримати Східноєвропейський фронт. Попри значні труднощі Російська імперія була вагомою частиною Антанти – блоку, який протягом 1917 р. посилюється США та розпочинає поступово перехоплювати ініціативу у Великій війні. Тобто, Петроград під час демократичної революції аж ніяк не вважав себе переможеним (російська революція передувала початку завершального етапу Першої світової війни). Негайна реорганізація Росії на засадах федералізації сприймалася як монархістами, так і більшістю демократів не як засіб збереження держави, а як загроза обороноздатності та її розвал. Тому у практичному зрізі вона всіляко відкладалася навіть як припущення. Натомість явно переможена Австро-Угорщина, перебуваючи на межі військово-політичної катастрофи і потребуючи термінового укладання перемир'я з Антантою, намагалася попередити свій внутрішній розпад чи зовнішнє розчленування. Імператорська спроба федералізації держави «згори» у жовтні 1918 р. була відчайдушним кроком збереження монархії хоча б в якомусь, навіть куцому, вигляді. До цього Відень

також підштовхував тоді вже наявний негативний досвід Російської імперії, де зволікання з реформами спочатку швидко змело монархічний, а потім і демократичний режими.

Ця специфіка сукупно визначала різний рівень конфліктогенності під час розпаду Російської та Австро-Угорської імперій. Ступінь ризику потенційної міжнародної напруги у габсбурзькій монархії був вищим, ніж у державі Романових. Австро-Угорщина була етнічно і територіально строкатішою. За переписом населення 1910 р. дунайську монархію населяли представники близько 30 націй та народностей. А з усього 51-мільйонного населення країни панівні нації – австрійці й угорці, разом складали лише 44% [42, с. 61-62]. Багато націй історично тут проживали не компактно, а розпорошено, особливо на південнослов'янських землях, що робило майже неможливим визначення національних кордонів. При формуванні нових держав теоретично це збільшувало вірогідність простистояння молодих націй, кілька з яких могли вважати одну і ту ж територію своєю. Ця тенденція мала місце й на Сході Європи – на східних кордонах Австро-Угорщини чи на теренах Російської імперії, наприклад, у випадках суперечок поляків та українців (Східна Галичина) чи конкуренції українців з кримськими татарами (Крим). Однак кількість і щільність проживання різних націй на одиницю території тут були меншими, ніж в Центральній Європі та на Балканах. До того ж, у територіальному відношенні східноєвропейські нації були більш локалізованими. Отже, імовірність військової конфронтації під час руйнування імперій та виникнення міжетнічних конфліктів, геноцидів і депортацій у майбутніх державах була вищою саме в австро-угорському регіоні (що ще вийде назовні, але пізніше, вже за розпаду Югославії).

В реальності рівень конфліктогенності у зоні розпаду Російської імперії виявився набагато вищим і мав куди більш руйнівні наслідки для всієї Європи. Східноєвропейський військово-політичний клімат визначали три магістральні лінії конфліктогенності: змагання за владу в «центрі» між більшовиками та «білими», що проходило у форматі громадянської війни; боротьба «центру» – більшовиків та монархістів, за повернення впливу над втраченими «периферіями», яка у підсумку вилилася у спроби «реанімування» імперії та комуністичну експансію по Європі – від Фінляндії на півночі, до Закавказзя на півдні; конфронтація між різними національними проектами в ході формування ними національних держав. На російському та экс-російському просторі значно переважали і по суті були визначальними перші два напрямки конфліктів, які ще

Норман Дейвіс розрізняв між собою, справедливо критикуючи традиційну російську, більше ідеологічну, ніж наукову, концепцію загальної «громадянської війни» [43, с.957]. Третій вектор конфліктів не мав такої деструкції і масштабних обертів в цьому регіоні й частіше реалізувався за допомогою невійськових методів.

На теренах розпаду дунайської монархії навпаки провідною лінією конфліктів була конфронтація між новоствореними (Польща, Чехословаччина, Королівство сербів, хорватів і словенців) та розширеними національними державами (Румунія, Італія) або ж їхні територіальні претензії до своїх сусідів (наприклад, у випадку Польщі та Литви). Глобальної конфліктогенності як в Росії, в ракурсах наявності громадянської війни за владу в «центрі» колишньої імперії чи збирання «центром» втрачених «окраїн», при «розлученні» монархії Габсбургів майже не існувало. Відносний виняток становила Угорщина, яка з європейських держав пропорційно зазнала найбільших територіальних втрат у результаті Першої світової війни. Під час і після соціалістичної революції 1919 р. в Угорщині прослідковувалися елементи громадянської війни і прояви реваншистських настроїв, особливо зі встановленням консервативного авторитарно-диктаторського режиму М. Хорті. Але в головному центральному ядрі розшматованої імперії – в самій Австрії, де також відбувалися соціальні заворушення у вигляді різних маніфестацій, голодних бунтів, страйків робітників та селянських постань, політична боротьба точилася переважно у парламенті, а не у вирі громадянської війни. Переможена Австрія проголосила себе республікою і після заборони аншлюсу з Німеччиною стала на шлях будівництва національної держави, відмовившись (та й не маючи на це змоги) від будь-яких спроб реімперіалізації.

Докорінно інша ситуація в Росії склалася не в останню чергу тому, що ця імперія мала значно менші територіальні втрати у порівнянні зі зниклою з мапи Австро-Угорщиною. У російському сценарії повністю зберігалася серцевина імперії. Формально Росія не була переможеною навіть після укладання більшовиками сепаратного Брестського миру. Більше того, він відповідав гаслам і намірам більшовиків, оскільки давав їм змогу затвердити свою владу всередині країни. З поразкою Центрального блоку для російських комуністів з'являється справжнє «вікно можливостей» для реставрації імперії за «соціалістичним» взірцем. Держави Антанти, самі того не розуміючи, опосередковано лише сприяли цьому, граючи на руку більшовикам. По-перше, альян-

ти підтримували головних політичних опонентів «червоних» – «білих» та їхній проект реінтеграції імперського простору «єдиної і невідомої», що насправді лише живило більшовицьку візію шляху відродження міцї імперії. Важливим був сам факт підтримки країнами Згоди повернення низки регіонів до складу Росії (наприклад, Великої України). По-друге, що є більш вагомим, союзники, творячи післявоєнний лад, відразу у Комп'єні 11 листопада 1918 р. скасували Брест-Литовський і Бухарестський договори, що на тривалий час повергло Центрально-Східну Європу у міжнародний правовий вакуум і перетворило її на джерело нестабільності для всього континенту. Більшовики швидко підхопили цей прецедент, слідом за Антантою 13 листопада 1918 р. анулювавши Брестський мир і всі свої зобов'язання разом з ним. Майже відразу після цього розпочинається нова хвиля більшовицької агресії в Україні та країнах Балтії, необхідна для реконструювання імперії, яка слугувала б плацдармом для «розпалення світової комуністичної пожежі». Таким чином, союзники не бажаючи того, створювали сприятливу кон'юнктуру для більшовицького реваншизму на міжнародній арені.

Загалом порівняно «децентралізований» характер революційних процесів, наявність, хоча і запізнілої, але спроби федералізації імперії «згори» (незважаючи на те, що вона мала зворотні від очікувань Відня наслідки, каталізувавши проголошення незалежності підвладними націями), менший ступінь конфліктогенності та природна схильність до консервативності і правових методів робили революцію в Австро-Угорщині менш радикальною, ніж в Росії. Крім цього, масові революційні жевріння в Австро-Угорській монархії з різних причин спалахнули на рік пізніше, ніж в Росії, і закінчилися швидше, не зазнавши крайніх екстремістських трансформацій. Тож цілком закономірним є те, що при порівнянні революційних подій в тому ж 1918 р., вони видаватимуться менш буремними саме в Австро-Угорській імперії, оскільки російська революція на той час вже давно перейшла з демократичної на радикально-реакційну фазу. Тобто, австро-угорська революція не зайшла так далеко як російська.

Означені тенденції прямим чином відбилися на історіографічних рефлексіях, які переважно зображують вищенаведені процеси в габсбурзькій монархії не як революцію, а як розпад Австро-Угорщини. Першість у висвітленні «революційності» цього періоду здебільшого належить національним наративам або сучасній історіографії лівомарксистського спрямування з тією відмінністю, що у національних дискурсах саме поняття

«революції» при цьому майже не використовуються в якості провідного концепту (на відміну від російської чи української історіографії), однак цілком відповідає йому за своїм змістом, але з акцентом на проголошенні власної державності. Наприклад, у польській історичній науці переважають формулювання: проголошення незалежності, відновлення Польщі чи війни за незалежність. У чеській, словацькій і південнослов'янській – створення Чехословаччини та Королівства сербів, хорватів і словенців відповідно (що фактично тотожно польській боротьбі за незалежність) [44, с.247]. Інструментарно чіткий термін «революція» домінантно застосовується лише щодо подій в Угорщині й кристалізується у вигляді двох тематичних блоків: національно-демократичної революції («революції хризантем») 1918 р. та соціалістичної революції 1919 р.

Хоча українські національні рухи і революції у Наддніпрянщині та Галичині в такому форматі, в якому вони існували, стали можливими через наявність війни і початок революцій у Росії й Австро-Угорщині, вони безсумнівно вийшли з-поза меж революційних процесів своїх імперій і перетворилися на цілком самодостатні явища. Але закладена революціями у «материнських» імперіях специфіка разом з різністю історичних умов формування рухів і надалі визначатимуть відмінності між ними.

Українська національна революція у Галичині відставала від наддніпрянської хронологічно, однак суттєво випереджала її за динамікою. Наддніпрянський український національний рух на своєму початковому етапі перебував під впливом конфронтації з російським демократичним проектом, який прагнув не випустити «периферію» з орбіти свого впливу. Дана конфронтація була для східноукраїнського руху провідною. Суперництво з іншими молодими національними рухами – наприклад, кримськотатарським, молдавським, білоруським – не мало визначального значення для нього. Ці національні проекти були слабшими за український і не становили загрози для його автономізму, а згодом незалежності.

Російська демократична революція протікала доволі інертно та розтягнуто у часі, чим уповільнювала в тому числі й темпи розвитку українського руху, сприяючи його млявості. А наявність вцілілого імперського «ядра» і відсутність суттєвої конкуренції з іншими національними проектами підтовхували наддніпрянський національний рух до надто тривалого обстоювання федералізації і навіть до боротьби за лідерство у ній, оскільки центральна «ліберальна» та «революційна демо-

кратія» всіляко відкладала цей процес.

У Галичині ситуація була протилежною: колишній імперський «центр» – Австрія, не претендував на західноукраїнські землі під час остаточного руйнування монархії. Він фактично самоусунувся з боротьби в цьому регіоні у листопаді 1918 р. Відповідно, основним напрямком конфронтації для українського руху ставала конкуренція з іншими національними проектами: з польським (особливо польським!), чеським, угорським та румунським. Кожен з цих проектів, як і український, також формував свою відроджену або сутнісно чи територіально видозмінену державність. За своїми можливостями та потенціалом всі вони переважали рух галицьких українців: національно, інституційно, економічно, за людськими ресурсами, рівнем міжнародного визнання і підтримки.

Австро-Угорщина, яка розпадалася, перетворилася на арену конвергенції і конфронтації різних національних рухів: тут особливо відчутно сильніші національні проекти каталізували слабші і в свою чергу теж жили від них. Швидше, ніж в Російській імперії, динаміка подій частково визначалася цим чинником. Зокрема, зазначена тенденція дуже позначилася на польському та західноукраїнському національних рухах, безпосередньо вплинувши на їхнє становлення і розвиток. Саме готовність поляків перебрати владу по всій Галичині спричинила українське повстання, пришвидшивши проголошення своєї державності західними українцями, які для успіху мали діяти на випередження з сильнішим національним рухом.

Термінова сепарація зумовлювалася загрозою поглинання з боку чужого національного проекту. Іншого варіанту за тих обставин вже не існувало: будь-який австро-угорський федералізм пішов у небуття разом із самою дуальною монархією. Тому галичани, які теж мали доволі затяжну автономістську стадію руху, все ж таки пройшли її швидше за наддніпрянців (хоча до нового щабля розвитку обох призвів зовнішній чинник: розпад Австро-Угорської імперії чи поразка російського демократичного проекту відповідно). Західноукраїнське державне будівництво фактично відразу починається зі створення національної держави, – без перехідного етапу у форматі національно-політичної автономії чи федеративного суверенітету (для яких не було жодних умов за існуючих реалій), що відрізняло його від першої УНР. Автономізм у галицькому випадку обмежувався виключно стадією руху і не поширювався на конструювання режиму. У Наддніпрянщині ж кристалізація руху у повноцінний режим відбувалася повільніше: тут автономізм переходив на спроби створення державності,

через що протягом свого автономістського етапу українська державність одночасно продовжувала містити риси не тільки режиму, але і руху.

У політичних реаліях це вилилося в те, що західноукраїнська УНРада в умовах протистояння з поляками за два тижні прийняла найважливіші рішення щодо організації центральної та місцевої влади [19, с.121], тоді як у Наддніпрянщині аналогічні кроки розтягнулися більш ніж на півроку.

Цьому сприяла не лише підвищена динаміка процесів у зоні «фронтиру», але й наявність відповідних історичних традицій. В Австрійській імперії підвалини елементів демократії почали закладатися ще після подій «Весни народів» 1848 – 1849 рр. Протягом 1860-х рр. в Австро-Угорщині формувалося конституційне поле. Західні українці мали змогу обирати й бути обраними до австрійського парламенту – Імперської Ради (рейхсрату) та Галицького і Буковинського крайових сеймів. Ще задовго до моменту створення масових політичних партій, починаючи з 70-х рр. XIX ст., парламентська та навколопарламентська діяльність стає невід’ємною складовою суспільного життя підавстрійських українців [45, с.367].

Східна Україна, в силу історичних умов, запізнювалася у політичному розвитку, бо спроби демократичних реформ у Російській імперії почали проводитися лише після революції 1905 – 1907 рр. [36, с.120]. Наддніпрянські українці отримали можливість делегувати своїх представників до російської Державної думи набагато пізніше, ніж галицькі до австрійського рейхсрату. А про якісь місцеві самоврядні «парламенти» для українців в Російській імперії у XIX – на початку XX ст. взагалі не могло бути навіть жодної мови.

У Галичині раніше відбулася і політизація українського національного руху (його перехід з культурницького та громадського рівнів на політичний). Перша українська політична партія модерного зразка – Русько-українська радикальна партія (РУРП), була утворена у Львові 1890 р. Наддніпрянську Революційну українську партію (РУП) засновано лише в 1900 р. у Харкові. Однак важливішим є те, що умови функціонування обох партій різко відрізнялися. РУРП мала легальне поле діяльності – Галицький сейм та віденський парламент, куди обиралися її представники. А РУП де-факто була підпільною політичною організацією – російський монархічний режим не передбачав наявності законних інструментів для існування українського руху. На відміну від австро-угорського, він прагнув не контролювати український рух, а знищити його шляхом цілковитого розчинення у загальноімперському політичному просторі.

Відмінне становище українських рухів вплинуло на особливості їхньої політизації. В Австро-Угорщині українських рухів пройшов шлях від участі у роботі парламентських структур до створення власних політичних партій. У Російській монархії послідовність його формування була зовсім інакшою. Її можна окреслити як дорогу від конспіративних та напівлегальних політичних партій до спроб залучення до російського варіанту парламентаризму. При цьому, в обох вимірах політичної інституціоналізації український наддніпрянський рух історично відставав від галицького на термін від 10 до 50 років, що безпосередньо проявлятиметься вже у національному державотворенні революційної доби 1917 – 1921 рр. Галицькі діячі мали вищий рівень правової культури і більший практичний політичний досвід у державному будівництві та управлінні, оскільки вони все ж таки були інтегровані до австро-угорського імперського режиму і дотично становили його хоч мізерну, але частину. Тому їм було легше організуватися в державно-політичному плані вже під час створення власного режиму. Наддніпрянський національний рух, як цілісне явище, перебував у Російській імперії протягом XIX ст. у більш маргінальному становищі. Майже завжди він був у ролі відкинутої на узбіччя та забороненої опозиції. Не атомізовано східноукраїнський рух не міг бути офіційно долученим до конструювання навіть чужого імперського проекту.

Іншою прикметною рисою українського руху та революції у Галичині було переважання національних вимог над соціальними. Це не лише відрізняло їх від наддніпрянських аналогів, але й робило нетиповими на загальноєвропейському тлі рухів і революцій більшості народів. Адже національні вимоги здебільшого домінували у рухах бездержавних народів з відносно високим рівнем соціально-економічного розвитку (у польському, чеському, хорватському, фінському), до групи яких аж ніяк не можна віднести галицьких українців. У революціях бездержавних народів з низьким рівнем соціально-економічного розвитку (східні українці, білоруси, словаки, молдовани), як і в революціях державних народів – колишніх титульних націй імперій (для росіян, німців, австрійців національний аспект революцій не мав сенсу), в основному були пріоритетними соціальні та суспільно-політичні вимоги¹.

Національна самосвідомість українських галичан підтримувалася наявністю постійних міжнаціональних конфліктів з поляками та угорцями.

1 Окрім галицьких українців в цьому узагальненні відносний виняток з різних причин також становлять: з державних націй – серби, частково угорці; з бездержавних націй – кримські татари і балтійські народи.

Конкуруючи перш за все з польським рухом, в якому національні вимоги виражалися особливо яскраво, українських рух запозичував і перебирав на себе деякі його риси, зокрема його національне спрямування. Також і без того загострена протистояннями національна ідентичність тут співпадала не лише з соціальною, але й з етноконфесійною: поляки й угорці сповідували католицизм, а більшість українців Галичини за віросповіданням становили греко-католики. Разом з тим, в Австро-Угорщині політична лояльність до імперії водночас дозволяла підвладним бездержавним народам зберігати власну національну ідентичність. Іншими словами, підавстрійські українці, які на груповому чи індивідуальному рівні опинялися в імперському апараті (наприклад, у віденському парламенті чи місцевому сеймі), не «перетворювалися» через це на австрійців, а продовжували бути українцями. У комплексі ці чинники формували у галицьких українців почуття власної окремішності та вкорінювали у свідомість розуміння важливості національного аспекту життя.

У більш гомогенній і централізованій Російській імперії можливості для збереження українцями своєї окремішності були незрівнянно меншими. Особливість російської національної політики полягала в тому, що підвладним територіям і народам зі значною тяглістю власної державності (відтак і сильними національними рухами після її втрати), а також з доволі разючими відмінностями з імперським «ядром» і титульною нацією росіян, могла надаватися позірною автономія з формальними власними самоврядними органами влади. Зокрема, ілюзорну «напівнезалежність» в XIX ст. у складі Російської монархії мали Велике князівство Фінляндське та Царство Польське.

У довготерміновій перспективі керування цими політичними одиницями потребувало поєднання і чергування заходів як з кон'юнктурного надання чи поглиблення самоврядування, так і з їхнього згорання та проведення централізації. Надто затяжні фази широкої автономії чи централізаторської політики були шкідливими з точки зору цілісності монархії, адже вони могли призводити до зворотного ефекту – стимулювати національні рухи і сепаратизм, які ускладнювали кінцеву мету – інтеграцію цих «інорідних тіл» та їхнє «перетравлення» «імперським організмом». У періоди насправді глобальних соціальних катаклізмів, якими є війни та революції, російський «центр» тактично дещо послаблював тиск своїх лещат для відмінних від нього Польщі та Фінляндії. Він сам «згори» ініціював відносно відновлення «свобод», щоб запобігти дезінтеграції імперії та спри-

яти лояльності цих регіонів. Наприклад, на самому початку Першої світової війни полякам обіцялося об'єднання всіх анексованих польських земель під владою російської монархії. Передбачалася також зміна форми правління польською територією [20, с.158]. Фінляндії, з розгортанням другого великого польського «січневого» повстання 1863 р., у вересні того ж року імператорським наказом знову було дозволено регулярно скликати фінляндський сейм, який востаннє засідав ще 1809 р. для затвердження її персональної унії з Росією. Перша російська революція 1905 – 1907 рр. дозволила фінляндському становому сейму в 1906 р. затвердити у Миколи II Сеймовий статут (фактичну Конституцію країни) та сформувати демократичний парламент (Едускунту) на основі загального виборчого права (після вщухання революційних подій Конституцію буде скасовано, а парламент розпущено). Лютнева революція 1917 р. «подарувала» Фінляндії «Березневий акт» Тимчасового уряду, який узаконював конституційні норми Фінляндії, а також права та привілеї Великого князівства. Русифікаторські накази з наступу на фінську автономію 1890 – 1914 рр. скасовувалися, а ті, що стосувалися уніфікації військової галузі, мали бути відмінені після закінчення війни [46, с.171-172].

Натомість нації, інкорпоровані до складу Росії раніше протягом XVII – XVIII ст., та які мали менше соціокультурних відмінностей з росіянами (історичних, державних, економічних, мовних, релігійних), підлягали повній асиміляції в імперії у XIX ст. Наочним прикладом тут виступають православні підросійські українці та білоруси, які за формулою «православ'є, самодержав'є, народність» розглядалися не як окремі нації, а лише як гілки «триєдиного» російського народу. У Російській імперії для наддніпрянських українців були відсутні навіть фіктивні квазіавтономні інституції, де вони могли б представляти свої групові інтереси. Політико-правовий лад Наддніпрянщини повністю уніфікувався за загальноімперським зразком. А для побудови індивідуальної чиновницької кар'єри українці мали демонструвати показову лояльність до імперії, яка в їхньому випадку означала відмову від своєї національної ідентичності в її «чистому» вигляді. З початком Російської демократичної революції 1917 р. українці та білоруси, на відміну від поляків та фінів, не могли сподіватися на якусь урядову ініціативу «згори» щодо себе – вони мали самотійно виборювати навіть доволі обмежену автономію. А тепер вже демократичний Петроград намагався цьому завадити і всіляко гальмував відповідні процеси.

Зазначенні відмінності у політичному і національному становищі українців у складі Австро-Угорської

та Російської імперії протягом XIX – початку XX ст. (час формування модерних націй) заклали в них цеглини національної самосвідомості різного рівня і типу, що частково виявляється ще й досі на ментальному рівні. Проте, як би парадоксально не було, жорстка національна політика Росії сприяла перетворенню Східної Галичини на «український П'ємонт» і симбіозу там обох українських рухів. Хвилі особливого пригноблення та придушення будь-яких проявів українства на тлі Валуєвського циркуляру 1863 р. й Емського указу 1876 р. породжували політичну еміграцію наддніпрянських діячів до Галичини. У Галичині, сприймаючи наддніпрянський досвід, адаптували його відповідно до своїх історичних традицій та місцевих умов. Зрештою, та ж РУРП була створена на базі галицьких гуртків прихильників ідей наддніпрянця М. Драгоманова.

Наступною важливою особливістю було те, що галицький політикум на відміну від наддніпрянського, який у ході революції прямував у бік полівиння, все ж таки перебував на центристських позиціях у загальноукраїнському спектрі громадсько-політичного руху. Провідну роль у політичному житті західних українців відігравали центристські сили, що уособлювалися в Українській національно-демократичній партії (УНДП), за рахунок якої формувалася основна ланка депутатського корпусу Галичини та Буковини. Їх головні опоненти – ліві, в обличчі соціал-демократів та радикалів, не займали лідируючих позицій. Як відомо, в Росії після Лютневої революції склалася цілком відмінна ситуація, коли консервативні та ліберальні сили поступово були відкинуті на узбіччя політичної арени, а провід взяли ліворадикальні партії [41, с.41].

Перш за все, даний порядок речей доволі закономірно пояснюється тим, що у програмах центристських чи право-центристських партій вагоме значення надавалося національному питанню. Відповідно, саме вони найчастіше відображали інтереси, а в багатьох випадках й очолювали рухи бездержавних народів, в яких домінували національні вимоги над соціальними (західноукраїнська національно-демократична партія; польська ендеція; Чехословацька народна партія; хорватські народно-демократична партія, селянська партія, партія права; Младофінська партія, а згодом фінські Національна прогресивна партія і Національна коаліційна партія та ін.). Пріоритетні гасла лівих партій, як правило, були національно нейтральними. Вони надавали куди більше значення соціальним вимогам, які найкраще кристалізувалися у вигляді соціал-демократичної та комуністичної ідеологій (остання взагалі обстоювала

інтернаціоналізм). Тому ліві політичні сили переважно відповідали природі революцій державних націй: у Росії у наслідку перевороту владу здобули крайні комуністичні екстремісти – більшовики, у Німеччині та Австрії до державного керма парламентським шляхом прийшли помірковані лівоцентристи – соціал-демократи.

Західноукраїнський політичний центризм також визначала наявність власної, відносно зрілої, консервативно-демократичної парламентської традиції. У вимірі політичної ідентифікації радикальний революційний соціалізм та більшовизм асоціювалися у галичан з чужою, багато в чому відверто ворожою, російською політичною культурою. У свідомості українців надзвичайно свіжою була пам'ять про застосування росіянами тактики «випаленої землі» під час відступу з Галичини. Втрачаючи території під натиском австро-угорських та німецьких військ, російські війська знищували все, що могло хоч би якимось чином стати у пригоді супротивнику. Дуже постраждали не тільки військові об'єкти, а перш за все, величезна шкода була завдана мирному українському населенню [47, с.91]. Ці пам'ять і сприйняття загострювалися австро-угорською антиросійською пропагандою у періодиці, орієнтованій на українців [48, с.1-6]. Окрім того, вибору галичанами більш поміркованої політичної орієнтації сприяла поразка лівоцентристської Центральної Ради і невдалий досвід державного будівництва першої УНР.

Таким чином, галицький український рух, хоча і дещо відставав від розвинутіших польського, чеського та південнослов'янського, але за своєю загальною динамікою, співвідношенням національних і соціальних вимог та політичним забарвленням «перебував» на «одній полиці» з іншими рухами бездержавних європейських народів (тобто, розвивався у загальноєвропейському контексті). Наддніпрянський український рух, знаходячись у стані провідної взаємодії та конфронтації спочатку з російським демократичним проектом, а потім й більшовицьким, закономірно адаптувався під них (інколи рухаючись навздогін) і тим самим переймав деякі їхні властивості.

Таке явище зовсім не було унікальним. Аналогічні «симптоми» прослідковуються перш за все у білоруського руху. Врешті, навіть Фінляндія, яка здобула та відстояла свою незалежність у 1917 – 1918 рр., ще довго відчуватиме на собі впливи перебування у складі російської державності. Якщо на президентських виборах протягом 1920-х рр. перемагали кандидати від центристських сил, то на парламентських виборах майже незмінно перше місце посідала лівоцентристська Соціал-демократична партія

Фінляндії, яка посилила свої позиції після російської революції 1905 – 1907 рр. За умови консолідації ліберально-центристські партії мали пропорційну та чисельну перевагу над соціал-демократами. Проте вона була незначною, а коаліції носили мінливий характер, що робило функціонування Едускунти складним і нестабільним. Внутрішню політичну ситуацію ще більше ускладнювали наслідки нещодавнього протистояння, в якому містилися елементи громадянської війни. Офіційно заборонена «екзильна» Комуністична партія Фінляндії, заснована фінськими «червоними» емігрантами в Москві у серпні 1918 р., для прикриття своєї діяльності в самій Фінляндії організує першопочатково цілком легальну Соціалістичну робітничу партію, до складу котрої також увійшли ліві соціал-демократи. Остання партія, незважаючи на своє оголошення поза законом у 1923 р., після амністії політв'язнів продовжувала існувати й надалі у дещо трансформованому форматі. На фоні наближення «Великої депресії» робітнича партія, отримавши 13,5% голосів на виборах 1929 р., збільшує своє представництво у парламенті до 23 місць з 200. Заради своїх політичних цілей радикальні соціалісти намагалися використовувати страйки для загострення соціально-економічних проблем та дестабілізації влади. Наслідком таких несприятливих політичних спадщини і клімату стало те, що з 1919 по 1939 р. у Фінляндії змінилося 20 урядів [49, с.25-26].

Незважаючи на всі відмінності, обидва українські рухи, а згодом режими, природно тяжіли до об'єднання. Особливо важливим воно було для існування західноукраїнського національного руху, який хоч і був розвинутішим з національною і правовою точкою зору, але значно поступався наддніпрянському ресурсно та за людським потенціалом. Річ у тім, що головні конкурентні державні проекти інших націй переважали рух галицьких українців. Польський та чеський рухи були сильнішими, зрілішими і мали міжнародну підтримку з боку Антанти. Угорщина як федеративна частина імперії вже існувала кілька десятиліть, що спрощувало їй завдання нейтралізації українських державницьких намагань. Румунський загальний на Буковині міг сподіватися на отримання допомоги від своєї національної держави, яка була суб'єктом міжнародного права і мала всі необхідні для цього сили та політичні засоби (що й сталося). Виходячи з цього, західноукраїнський державний проект потребував підтримки з боку хронологічно вже існуючої наддніпрянської української держави. Не маючи змоги спертися на Наддніпрянщину, західні українці і надалі були змушені притримуватися переговорів з Віднем, що спричиняло затягу-

вання автономістського етапу національного руху [41, с.43-45].

Така необхідна злука УНР та ЗУНР нарешті урочисто відбулася 22 січня 1919 р. після підписання вступного договору між представниками обох українських держав 1 грудня 1918 р. у Фастові. ЗУНР проголошувалася частиною УНР й отримувала назву Західна область Української Народної республіки (ЗОУНР) [19, с.125-126]. Але у реальності злука носила радше формальний характер, аніж фактичний. Більшість сучасних дослідників наголошують на тому, що Соборна Україна не стала ані унітарним державним утворенням, ані федеративним. Це об'єднання швидше нагадувало конфедерацію [8, с.9; 50, с.10]. УНРада отримала номінальну змогу впливати на політичне життя Наддніпрянщини через свого представника у Директорії. Влада останньої навпаки не розповсюджувалася на західноукраїнські землі [19, с.127]. Різними лишалися не тільки органи влади, але й армії, ідеології, стратегії та засади державного будівництва. Спільній координації зусиль також заважали особисті амбіції Петлюри і Петрушевича. Ще більш доленосне значення мала відмінна зовнішня орієнтація УНР та ЗУНР. Для другої УНР найбільшу загрозу становила більшовицька та «біла» Росія, тоді як ЗУНР оборонялася від Польщі. Виходячи з кон'юнктурної тактики при вимушеному виборі союзника для себе, кожна сторона надала перевагу «меншому злу», нехтуючи інтересами іншої. Командування УГА підписало ситуативну угоду про перемир'я з «білими» генералами Добровольчої армії в листопаді 1919 р., а керівництво УНР взяло курс на зближення з Польщею, який вилився у підписання Варшавської угоди у квітні 1920 р. [6, с.35]. У підсумку Акт Злуки було денонсовано урядом ЗУНР в односторонньому порядку з ініціативи Петрушевича. Надалі навіть на дипломатичному рівні українські держави представляли себе окремо. Зокрема, на мирній конференції в Ризі, де визначалися кордони Центрально-Східної Європи, делегації УНР та ЗУНР, намагаючись відстоювати українські інтереси, діяли розрізнено [51, с.105-108].

Отже, одна з найбільших трагедій і головних причин поразки українського державотворення революційної доби 1917 – 1921 рр. полягала в тому, що попри консолідаційні спроби наддніпрянського та галицького українських національних рухів і політичних режимів, вони так і залишилися самостійними явищами.

(Продовження статті у 52 випуску збірника)

Джерела та література

1. Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада: період становлення. Український історичний журнал. 2007. № 2. С. 23 – 46.
2. Бойко О.Д. Проблема визначення кордонів України в період Центральної Ради (1917 – 1918 рр.). Український історичний журнал. 2008. № 1. С. 31 – 46.
3. Гай-Нижник П.П. Становлення вищих державних органів влади в Українській Народній Республіці (1917 – 1918 рр.). URL: <http://hai-pyzhnyk.in.ua/doc/175doc.php> (дата звернення: 25.01.2018).
4. Верстюк В.Ф. Політична боротьба за владу в Українській Народній Республіці в перші місяці її проголошення. Український історичний журнал. 2008. № 1. С. 4 – 31.
5. Скальський В.В. Українська Центральна Рада: суспільні очікування та сприйняття (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. К., 2011. 18 с.
6. Верстюк В.Ф. Революційна влада і суспільство: механізми взаємовпливу та взаємодії. Проблеми вивчення історії української революції 1917 – 1921 рр. 2012. Вип. 8. С. 5 – 43.
7. Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада та її Універсали: Третій та Четвертий. Проблеми вивчення історії Української революції 1917 – 1921 рр. 2002. Вип. 1. С. 3 – 14.
8. Реєнт О.П. Проголошення ЗУНР: проблема легітимації. Український історичний журнал. 2009. № 1. С. 4 – 11.
9. История Чехии. Под ред. акад. В.И. Пичета. М.: Госиздат полит. лит-ры, 1947. 260 с.
10. Попович М.В. Кровавый век. Харьков: Фолио, 2015. 992 с.
11. Грушевский М. Иллюстрированная история Украины. Донецк: Бао, 2003. 704 с.
12. Малькин В.П. Земельное питание в Украине в условиях революции 1917 – 1920 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Л., 2009. 22 с.
13. Революция на Украине по мемуарам белых. Репринтное воспроизведение издания 1930 г. К.: Политиздат Украины, 1990. 436 с.
14. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. К.: Видавництво «Український письменник», 1994. 414 с.
15. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914 – 1920 рр.). К.: Темпора, 2007. 632 с.
16. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917 – 1921 рр. (спомини і роздуми). К.: Кліо, 2016. 512 с.
17. Висоцький О.Ю. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог і поразок. К.: Видавництво «Основні цінності», 2004. 272 с.
18. Тимченко Р.В. Листопадова революція 1918 р.: передумови, очікування й наслідки. Проблеми вивчення історії Української революції 1917 – 1921 років. 2012. Вип. 7. С. 177 – 198.
19. Тимченко Р.В. Державне будівництво та політико-економічні перетворення ЗУНР (листопад 1918 – червень 1919 р.). Проблеми вивчення історії Української революції 1917 – 1921 років. 2011. Вип. 6. С. 111 – 144.
20. Винарчук Т.В. Зовнішньополітичні фактори державотворення українців та інших народів Центрально-Східної Європи (1917 – 1920 рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2004. Вип. 18. С. 157 – 164.
21. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Т.1. Скрентон, 1962. 273 с.
22. Васковський Р.Ю. Діяльність Директорії УНР (листопад 1918 – квітень 1919 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 1999. 22 с.
23. Бойко О.Д. Зміна урядів та урядової політики Директорії УНР у 1919 р. Український історичний журнал. 2009. № 6. С. 35 – 47.
24. Гай-Нижник П.П. Пошук державної моделі УНР: ідея та крах «трудового принципу» (грудень 1918 – липень 1919 рр.). Український історичний журнал. 2016. №1. С. 79 – 97.
25. Винниченко В. Відродження нації. Ч.3. Київ – Відень, 1920. 535 с.
26. Любовець О.М. Ідея парламентаризму в теорії та практиці Директорії УНР. Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. 2008. Вип. 24. С. 148 – 154.
27. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917 – 1920 рр. Т. IV. Відень, 1922. 192 с.
28. Лозовий В.С. Пошук Директорією ідейно-політичних засад відновлення діяльності УНР. Український історичний журнал. 2000. № 5. С. 32 – 38.
29. Яцюк М.В. Військово-політична діяльність Директорії УНР (1918 – 1920 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Харків, 2000. 22 с.
30. Кудряченко А. Геополітичні концепції перебудови Європи та виникнення Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки. Україна крізь віки. К.: Ін-т історії України НАН, 2010. С. 720 – 743.
31. Десятиччук І.О. Утворення Чехословаччини та німецьке питання (1918 – 1919 рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 44. Т. 2. С. 71 – 75.
32. Ротшильд Дж., Уїнгфілд Н. Повернення до різноманітності: політична історія Східно-Центральної Європи після Другої світової війни. К.: Видавництво «Мегатайп», 2004. 384 с.
33. Несук М. Німецько-Австрійський блок та «українське питання». Українська державність у XX столітті: історико-політологічний аналіз. URL: <http://litopys.org.ua/ukrx/r13.htm> (дата звернення: 25.01.2018).

34. Держалюк М. Україна в концепціях і доктринах Угорщини. Українська державність у XX столітті: історико-політологічний аналіз. URL: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r09.htm> (дата звернення: 25.01.2018).
35. Кобилицький М.М. Утворення ЗУНР, її державний механізм та діяльність (1918 – 1923 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Л., 1998. 23 с.
36. Дашкевич Я.Р. Західноукраїнська Народна Республіка: позитивний і негативний досвід. «Учи неложними устами сказати правду»: історична есеїстика. К.: Темпора, 2011. С. 118 – 126.
37. Снайдер Т. Перетворення націй: Польща, Україна, Литва, Білорусь (1569 – 1999). К.: Дух і літера, 2014. 464 с.
38. Тимченко Р.В. Соціально-економічна політика ЗУНР (ЗУНР). Проблеми вивчення історії Української революції 1917 – 1921 років. 2012. Вип. 8. С. 164 – 175.
39. Феденко П. Український рух у XX столітті. Лондон: Видавництво «Наше слово», 1959. 271 с.
40. Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура. Україномовний варіант українсько-угорського видання. Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010. 720 с.
41. Яремчук В.Д. Вплив державотворення в Наддніпрянській Україні на розвиток національно-визвольного руху у західноукраїнських землях. Український історичний журнал. 2003. № 4. С. 38 – 45.
42. Віднянський С.В. Розпад Австро-Угорської монархії і проблеми національного державотворення в Центральній-Східній Європі. Науковий вісник Ужгородського університету: серія «Історія». 2011. Вип. 27. С. 61 – 68.
43. Дейвіс Н. Європа: історія. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2012. 1464 с.
44. Корольов Г.О. Українські національні проекти та східноєвропейські «держави-нації» 1917 – 1923 рр. у новітній історіографії: основи компаративного аналізу. Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917 – 1921 рр.): матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 1 – 2 червня 2017 р.). Київ – Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2017. С. 234 – 248.
45. Яремчук В. Вибірчі системи та українські політичні партії Австро-Угорщини й Росії (друга половина XIX – початок XX ст.). Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. 2010. Вип. 50. С. 365 – 375.
46. Ковальов Д.В. Велике князівство Фінляндське у часи Першої світової війни. Гуманітарний журнал. 2014. Вип. 3 – 4. С. 167 – 176.
47. Реєнт О.П. Україна в Першій світовій війні: сучасні науково-методологічні акценти. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2007. Вип. 16. С. 88 – 103.
48. Часопис для підфіцірів. 15 вересня 1917 р. Число 18. 16 с.
49. History. Political overview. Country Review 2018: Finland. Houston, Texas: Country Watch Publications, 2018. P. 8 – 29.
50. Гай-Нижник П.П. Періодизація політичної історії України поч. XX ст.: до наукової суперечки щодо визначення терміну й хронологічних меж Української революції та української державності. Українська революція 1917 – 1921 рр.: передумови, процеси, наслідки, уроки: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (24 березня 2017 р.). Науковий вісник «Межібіж». 2017. № 1. Ч.1. С. 6 – 12.
51. Галицька-Дідух Т.В. Дипломатична боротьба навколо проблеми українського представництва на мирній конференції в Ризі (вересень 1920 – березень 1921 рр.). Український історичний журнал. 2001. № 6. С. 100 – 109.